

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF LANGUAGE COMPETENCE DEVELOPMENT

У статті проаналізовано зміст поняття «мовна компетентність» в межах зарубіжних та вітчизняних досліджень, розглянуто її структуру та психологічні чинники розвитку. Визначено, що мовна компетентність передбачає оволодіння знаннями про закономірності мовної системи, а також практичними навичками, що забезпечує доречне застосування законів функціонування мови для успішного здійснення мовленнєвої діяльності.

Мовна компетентність є компонентом комунікативної компетентності, що належить до ключових, найбільш загальних здібностей та вмінь, що дають змогу людині розуміти ситуацію та досягати результатів в особистій та професійній сферах життєдіяльності в умовах зростаючого динамізму сучасного суспільства. Основною функцією цієї компетентності визначено здатність вибрати та використовувати мовні форми та засоби, відповідні цілі та ситуації спілкування.

Психологічні аспекти розвитку мовної компетентності включають різні чинники, що впливають на спосіб, швидкість та якість вивчення іноземної мови. Визначено, що домінуючу роль у процесі вивчення мови відіграє мотивація. Виражена мотивація до вивчення мови забезпечує більшу наполегливість та налаштованість на успіх. Особливо значущими є особисті мотиви, якими людина керується, усвідомлення конкретних можливостей, що дає вивчення мови. Іншим чинником є розвиток наполегливості і самодисципліни, що створює передумови для успішного оволодіння новими знаннями та навичками. Актуалізація віри у свої можливості, позитивна мотивація досягнення успіху, впевненість у собі і своїх здібностях забезпечують подолання перешкод і зберігають мотивацію під час виникнення труднощів.

Розглянуто також негативні психологічні чинники, що перешкоджають розвитку мовної компетентності, зокрема страх перед помилками і незручностями. Охарактеризовано стратегії подолання «мовної тривоги», які допомагають адаптуватися до помилок, коригувати свої дії і поліпшувати свої навички. Зроблено висновок, що розвиток мовної компетентності та активне використання мови тісно пов'язані зі сприятливими соціально-психологічними умовами, здібностями та вмотивованістю людини.

Ключові слова: мовна компетентність, комунікативна компетентність, умови розвитку мовної компетентності, мотивація вивчення іноземної мови, розвиток мовлення, мовна тривога.

The article analyzes the language competence within the foreign and domestic research framework. The language competence structure and psychological factors of development have been studied. It has been determined that the language competence involves acquisition of the language knowledge system, as well as practical skills that ensure the appropriate language use (its rules and functions) for the successful implementation of speech activity.

The language competence is a component of the communicative competence. It refers to general and key abilities, skills that allow a person to understand the situation and to achieve results in the personal and professional spheres of life under the conditions of modern and dynamically growing society. The main function of this competence is the ability to choose and to use language forms and tools appropriately for the communicative purposes and situations.

Psychological aspects of the language competence development include various factors affecting the method, the speed and quality of learning a foreign language. It has been determined that motivation plays a dominant role in the language learning process. Expressed motivation to learn a language ensures greater persistence and determination to succeed. The most significant is the personal motives that guide a person, the awareness of specific opportunities that language learning provides. Another factor is the perseverance and self-discipline development that creates the prerequisites for new knowledge and successfully mastering skills. Actualization of faith in our abilities, positive motivation to successful achievement and self-confidence helps to overcome obstacles and to maintain motivation during difficulties.

The negative psychological factors have been studied as well. As there can be the obstacles to the language competence development, for instance, the fear for mistakes and inconvenience. The strategies of overcoming "language anxiety" are described. They will help to adapt to mistakes, to correct actions and to improve skills. It has been concluded that the development of language competence and language use is closely connected with favourable socio-psychological conditions, personal abilities and motivations.

Key words: language competence, communicative competence, conditions of language competence development, motivation of learning a foreign language, speech development, language anxiety.

УДК 372.46

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.49.13>

Хомчук О.П.

к.психол.н.н.,

старший викладач кафедри психології Білоцерківський національний аграрний університет

Велика К.І.

асистентка кафедри психології

Білоцерківський національний аграрний університет

Серед чинників успішного оволодіння мовою домінують соціально-психологічні чинники. Глибоке розуміння різноманітних психологічних аспектів дає можливість визначити сприятливі умови для розвитку мовної компетентності, допомогти вчителям знайти оптимальні методи навчання, а здобувачам освіти – актуалізувати психологічні властивості, необхідні

для успішного опанування знань і практичних навичок.

Проблему розвитку мовної компетентності вивчає психолінгвістика, основним завданням якої є дослідження особливостей когнітивних процесів, які лежать в основі засвоєння, зберігання та використання мови, а також зв'язки цих процесів з іншими психічними явищами [2;

3; 9]. Термін «психолінгвістика» був уведений у 1930–1960-х роках, коли Дж. Міллер у низці есе визначив можливі сфери дослідження у цій галузі. Сьогодні психолінгвістика є багатодисциплінарною галуззю, яка спирається на когнітивні знання психології, теоретичної лінгвістики, мовлення, фонетики, комп'ютерного моделювання, нейролінгвістики. У вітчизняній психолінгвістиці мовна компетенція розглядалась як психофізіологічна мовленнєва організація, що забезпечує мовленнєву діяльність. Дослідження мовної здібності зорієнтоване на аналіз внутрішньої організації мовленнєвих дій, моделювання мовленнєвої діяльності й спілкування. Цей феномен формується на основі фізіологічних механізмів у процесі діяльності спілкування під впливом мовленнєвого середовища [5, с. 91].

Умовно виділяють три аспекти у структурі мовної здатності: мовний механізм, або здатність опанувати мову (рідну та/або іноземну), мовна організація людини, або ментальна репрезентація та організація у свідомості носія системи знаків природної мови та норм їх функціонування в комунікації, мовний механізм, або здатність здійснювати мовленнєву діяльність – продукувати та сприймати мовні висловлювання. Сензитивними періодами розвитку мовної спроможності, зокрема оволодіння мовою, є вікові етапи, що характеризуються наявністю спеціальних психічних резервів для оволодіння мовою. Такими є вікові періоди 2–5, 12–15, 27–30 років [5; 8].

Розвиток мовних здібностей у ранньому віці пов'язаний, насамперед, із такими явищами, як сприйняття і розрізнення мовних звуків та розуміння значення сприйнятого мовлення. Дослідження Д. Джазжика зі співавторами тривалості слухання немовлям звукових патернів, що імітували фонетику рідної і нерідної мов, виявили, що діти у віці дев'яти місяців надавали перевагу звукам рідної мови. Особливості, виявлені у дітей цього віку, у шестимісячних немовлят не виявлялися. Розрізнення відбувалося на основі впізнавання фонетичних елементів, окремих звукових ознак. Суттєвим для розпізнавання звукоформ виявило також місце постановки наголосу у словах. Виявлення здатності розрізнення словоподібних звуків співвідносяться з результатами досліджень, у яких показано вияви здібності немовлят імітувати звуки оточуючих [9; 11].

Б. Буасон-Барді також наводить дослідження періоду появи мовленнєвої імітації у дітей різних національностей. Було виявлено, що незалежно від культури і національності вміння імітувати мову та диференціювати голосні та приголосні звуки вже добре проявляється ближче до однорічного віку [10].

Дослідження П. Куль показали, що у віковому інтервалі між 12 і 20 тижнями життя дітей

у них відбувається значний розвиток імітації сприйнятої мови. Ці дані дослідниця розглядає як підтвердження ідеї досить раннього розвитку здатності сприймати і розрізняти мовленнєві звуки, а також як вияв перцептивної і моторної мовленнєвої активності.

Описані дослідження показують, що ще до того часу, коли діти засвоюють значення слів і фраз, навчаються вимовляти їх, вони оволодівають здатністю впізнавати елементи мови за загальними перцептивними характеристиками й імітувати мовленнєві звуки. Водночас дослідниця зазначає, що в такому віці ще не працюють механізми навчіння у традиційному розумінні. Це несформована здатність диференціювання умовнорефлекторного характеру, оскільки відсутнє підкріплення, а також неможливі свідомі зусилля, спрямовані на розвиток звукових патернів [12].

П. Куль відзначає, що спочатку новонароджена дитина здатна розрізняти практично будь-які фонетичні елементи, що існують у різних мовах, та демонструють чутливість до акустичних змін фонематичних категорій. Проте у віці близько 12 місяців немовля втрачає таку здатність. Учена наводить приклад, що у ранньому немовлячому віці японські діти розрізняють звуки «р» і «л», тоді як у старшому віці ці відмінності ними не вловлюються. Таким чином, вербальний розвиток іде у напрямі від «загальномовленнєвого» до «специфічнотомовленнєвого». П. Куль пояснює це дією саморегулятивних процесів адаптації до рідної мови, що супроводжується втратою гнучкості. Вона пропонує теорію «перцептивного магніту», згідно з якою у міру накопичення мовленнєвого досвіду, під впливом мовленнєвого матеріалу, де постійно зустрічаються поширені і типові фонетичні зразки, що фіксуються у пам'яті немовлят. Такий зафіксований прототип набуває здатності «притягувати» схожі звуки.

Фонетичні прототипи специфічні для різних мов, тому в кожного носія певної мови формується специфічна «перцептивна карта», у якій закріплюється категоризація фонетичних ознак. Така карта забезпечує розпізнавання фонем різних категорій рідної мови, але послаблено функціонує під час сприйняття чужої мови [12].

Зазвичай на кінець першого – початок другого року життя у дитини з'являються звукокомплекси, які кваліфікуються оточуючими як перші дитячі слова. За звуковим оформленням вони схожі на лепетання, їх звучання подібне у дітей усього світу. Принципова відмінність слів від лепету – це осмисленість, яку помічають дорослі. Зміст цих слів має певну своєрідність, оскільки дитина одним словом може позначати цілу ситуацію. До дворічного віку активний словник може налічувати до 25 слів, у подальшому відбувається його швидкий

ріст. У шестирічних дітей він становить 15 тис, а в 10–12 років практично зрівнюється з побутовим словником дорослих. У віці від півтора до двох із половиною років за нормального темпу розвитку відбувається важливе зрушення у мовленнєвих виявах дітей: вони починають використовувати з'єднання слів, з'являються двослівні речення. Ці речення мають телеграфний стиль, граматично ще не оформлені. Їх семантична спрямованість – це вказівки на місце розміщення об'єктів, опис дій, подій. У подальшому розвиток двослівних речень пов'язаний із використанням граматичних форм. Це період формування граматики у мовленні дитини. Також діти спонтанно включають у свою мову слова такої структури, яка не використовується в мовленні оточуючих, – неологізми [1; 4; 5].

У розвитку мовлення спостерігається ще один феномен у дітей 3–4-х років – егоцентричне мовлення. У цьому феномені відображаються особливості комунікативного боку дитячого мовлення, коли дитина не потребує співбесідника, не звертається до когось, а ніби промовляє думки. До шкільного віку егоцентричне мовлення згасає [5]. У мовній організації людини можна виділити такі компоненти мовного знання: фонетичний, лексичний, граматичний і семантичний. Правильна організація лінгвістичного архіву мовної особистості виступає ключовою умовою володіння мовою: тільки у разі грамотно структурованої ментальної репрезентації мовних знань можливе успішне виведення мовних одиниць з «архіву» довгострокової пам'яті та приведення низки мовних дій та операцій до автоматизму, гнучке застосування альтернативних стратегій реалізації мовного спілкування [3].

Л.О. Калмикова виокремлює такі компоненти мовленнєвої активності дітей: швидкість мовленнєвих реакцій у діалозі; вибір ігор, забав, пов'язаних із мовленням (заучування віршів, ведення щоденника); швидкість і точність відбору слів, фразеології; швидкість і правильність розгортання синтаксичних конструкцій, тексту, композиції розповіді; активна практична реакція на вчинок або висловлювання інших людей. Серед умов розвитку мовленнєвої активності дітей учена відзначає загальну активність дитини, її комунікабельність, доброзичливе ставлення до близьких, ініціативність, прагнення до лідерства в оточенні однолітків чи дорослих; уміння переборювати сором'язливість; здатність переходити від ситуативного діалогу до монологу, спланованого мовлення [5, с. 66].

Існує багато чинників, які впливають на успішність оволодіння іноземною мовою. Серед них виділяють дві групи: внутрішні і зовнішні. Внутрішні чинники пов'язані з фізіологічними та психологічними особливостями людини. Зов-

нішні розглядаються як вплив соціального середовища. Дослідження показали, що на формування мовної компетентності більше впливають особистісні властивості людини (емоційні та мотиваційні), аніж зовнішні умови. Афективні змінні, такі як ставлення та мотивація, грають значну роль у визначенні мовних знань. Серед негативних чинників учені відзначили такі, як тривога, недостатня пізнавальна активність, негативне самоставлення [14].

Д. Браун [8] стверджує, що вивчення іноземної мови зумовлює напругу в людини, пов'язану з почуттями тривоги, розчарування, невпевненістю у собі. Дорослі на відміну від дітей особливо стурбовані тим, як їх оцінять інші в умовах публічного спілкування, особливо перед носіями мови. Тривогу викликає страх помилитися, виглядати нерозумним, комічним. Інший чинник, що відноситься до внутрішніх, – це здібність до вивчення мови. Виділяють чотири показники здібності до вивчення іноземної мови [15]:

1. Фонетичне декодування. Це здатність до розрізнення чужих звуків і до кодування їх таким чином, щоб вони могли бути відтворені пізніше.

2. Граматична чутливість. Це здатність до розпізнавання функцій, які виконують слова у реченні.

3. Здатність до індуктивного вивчення мови. Це здатність робити висновки, індукувати або виділяти правила або робити узагальнення за зразком.

4. Пам'ять на мовний матеріал і навчання. Спочатку це було сформульовано в термінах асоціації: здатність добудовувати фрази і згадувати асоціації між словами рідною та іноземною.

Два із цих чинників, фонетичні декодування і пам'ять, також корелюють з інтелектом.

Наступним чинником є ставлення, яке виражається у способі відчувати мову і мислити та розвивається як результат досвіду, що формується під впливом найближчого оточення: однолітків, учителів, батьків [7; 14].

Позитивне ставлення до вивчення мови забезпечує вищу ефективність навчання, скорочує час засвоєння матеріалу, супроводжується позитивним емоціями [7]. Важливою є також мотивація до вивчення мови. Нерелевантне ставлення, тобто перевага мотивації престижу, навпаки, зумовлює зниження успішності оволодіння іноземною мовою, оскільки активність людини в такому разі є нерегулярною, нестійкою [15]. Очікування не виправдовуються, і це призводить до переживання розчарування, невдачі.

Формування мотивації до вивчення мови включає такі компоненти, як [13]:

1. Свобода від страху невдачі, помилок, виявів некомпетентності.

2. Розуміння: вираховування соціально-економічних, культурних та емоційних умов середовища.

3. Досвід: залучення студентів до участі у широкому спектрі заходів, де виникає необхідність використувати знання на практиці.

4. Сприятливе емоційно-позитивне середовище.

5. Приналежність: спільна діяльність у процесі навчання.

6. Досягнення та актуалізація: створення ситуації успіху та позитивне підкріплення. Здобувачі освіти повинні відчувати численні невеликі проміжні успіхи і досягати короткострокових цілей, які потім мотивують їх продовжувати працювати.

7. Групування та індивідуалізація: виявлення психологічних особливостей здобувачів освіти і групи у цілому та врахування їх у навчальному процесі.

Д. Кандо пропонує п'ять стратегій подолання мовної тривоги: підготовка, розслаблення, позитивне мислення, взаємодія з однолітками, що мають схожі проблеми, та відмова зіткнутися з проблемою. Стратегія підготовки пов'язана зі спробами контролювати загрозу ретельної підготовки до занять, удосконалення способів навчання. Розслаблення – це стратегія, яка передбачає використання різних технік релаксації для зменшення симптомів тривоги. Позитивне мислення допомагає налаштуватися на успіх, урахувати труднощі, що можуть виникнути, та підготуватися до них. Усвідомлення наявності схожих проблем в інших людей такого ж соціального положення заспокоює і дає змогу перейняти їхній досвід подолання цих труднощів. Стратегія уникання пов'язана з відмовою мати справи із завданнями чи видами діяльності, які викликають тривогу [6; 13].

Висновки. Таким чином, мовна компетенція розглядається як компонент комунікативної компетентності і включає знання, уміння й навички застосовувати в організації спілкування з урахуванням соціальних норм. Дослідження раннього розвитку мовлення у дітей показують наявність певних задатків немовлят до сприйняття і відтворення мовних звуків. Із накопиченням досвіду впізнавання фонем рідної мови підвищується, тоді як сприйняття нерідної мови послаблюється. Засвоєння основних елементів мови, якою спілкуються оточуючі, відбувається під дією когнітивної системи дитини.

Мовна компетенція також розглядається у навчальній діяльності як оволодіння іноземною мовою. Серед чинників, що впливають на цей процес, виокремлюють зовнішні і внутрішні. Більшість дослідників указує саме на провідну роль психологічних чинників

і умов у формуванні мовної компетенції під час вивчення другої мови. Серед них перше місце посідають мотивація і здібності дитини, також значущу роль в успішності засвоєння мовної компетенції відіграють упевненість у собі, позитивне мислення, стратегії подолання «мовної тривоги», цілеспрямованість, наполегливість, певні емоційні та когнітивні особливості. Зовнішні чинники формування мовної компетенції пов'язані із взаємодією педагогів і здобувачів освіти, особливостями мовного середовища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богуш А.М. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку : програма та методичні рекомендації. Київ : ІЗМН, 1997. 112 с.
2. Засекіна Л.В. Психолінгвістика XXI століття у вирішенні актуальних проблем загальної та соціальної психології в Україні. *Актуальні проблеми загальної та соціальної психології*. 2015. Вип. 2. С. 7–10.
3. Засекіна Л.В., Засекін С.В. Вступ до психолінгвістики. Острог : Острозька академія, 2002. 168 с.
4. Калмикова Л.О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгво-методичний аспекти : навчальний посібник. Київ : НМЦВО, 2003. 320 с.
5. Калмикова Л.О., Калмиков Г.В., Лапшина І.М., Харченко Н.В. Психологія мовлення і психолінгвістика : навчальний посібник / за заг. ред. Л.О. Калмикової. Київ : Фенікс, 2008. 245 с.
6. Сосюра де Ф. Курс загальної лінгвістики. Київ, 1998. 324 с.
7. Ameto, P. 1988. *Making It Happens: Interaction in the Second Language Classroom*. New York : Longman.
8. Brown, H.D. *Affecting Second Language Learning: The Second Language Classroom*. Oxford : Oxford University Press, 1981.
9. Campbell R., Wales R. *The Study of language acquisition / New Horizons in Linguistics*, Harmondsworth, 1970. 247 p.
10. De Boysson-Bardies B. Ontogeny of language-specific syllabic production. In *developmental neurocognition: speech and face processing in the first year of life*. Dordrecht, Netherlands : Kluwer Academic Publishers, 1993. P. 353–363.
11. Jusczyk, P.W. Infants' sensitivity to the sound patterns of native language words. *Journal of Memory and Language*. 1993. № 32(3). P. 402–420.
12. Kuhl P. Learning and representation in speech and language. *Current Opinion in Neurobiology*. 1994. Vol. 4. P. 812–822.
13. O' Brien, M.C. Motivation: A Historical Prospective. In M. Burt, H. Dulay and Finocchiaro, *View Point on English as A Second Language*. 1977. P. 14.
14. Samimy K.K., Tabuse M. Affective Variables and A Less Commonly Taught Language: A Study in Beginning Japanese Classes. *Language Learning*. 1992. Vol. 42. № 3. P. 75.
15. Smith, Alfred N. The Importance of Attitude in Foreign Language Learning. *Forum Journal*. 1975. Vol. 13. № 1–2. P. 81.